

CZESŁAW MIŁOSZ

30. 6. 1911 – 14. 8. 2004

Czesław Miłosz, jeden z největších polských básníků, prozaik, esejista, překladatel, literární kritik a univerzitní učitel, je mimořádnou a velice složitou osobností světové literatury a kultury 20. století. Je laureátem Nobelovy ceny za literaturu za rok 1980 a držitelem mnoha polských i zahraničních ocenění, čestných doktorátů a dalších uznání.

Czesław Miłosz se narodil 30. června 1911 v litevských Šetejnách (Szetejnie), v době, kdy tento kraj patřil k carskému Rusku. Byl prvorozeným synem stavebního inženýra Aleksandra Miłosze, jehož rodina patřila ke staré polské šlechtě, a Weroniky Kunatové, která měla litevské kořeny. Šetejny, kde se mluvilo litevsky a polsky, byly dědičným majetkem Kunatů a měly nesmírný vliv na pozdější tvorbu Czesława Miłosze. Svoji první cestu absolvoval s rodiči na Sibiř již v roce 1913, kdy byl jeho otec poslán pracovně do Krasnojarsku. Díky pracovním povinnostem svého otce žil budoucí básník do svých deseti let střídavě na Litvě, na Sibiři, v evropském Rusku, Estonsku a v Polsku.

Po první světové válce se rodiče usadili ve Vilně (Vilnius), které se spolu s Vilenskem stalo součástí Polské republiky. Ve Vilně absolvoval Czesław Miłosz klasické gymnázium a později studoval práva na Univerzitě Štěpána Báthoryho, která tehdy patřila mezi nejvýznamnější polské vysoké školy. Vilno bylo směsicí různých národností, náboženství a jazyků. Na trhu bylo slyšet polštinu vedle litevštiny, jidiš vedle běloruštiny. Ve škole seděli katolíci s židy, pravoslavnými i muslimy. Městská kultura však byla především polská a židovská. Vilnu se v té době říkalo Jeruzalém Severu, neboť bylo jedním z nejvýznamnějších duchovních středisek židů. Litevci, kteří poměrně nedávno přijali křesťanství, obývali spíše venkov. Méně početná byla menšina starozákonních Karaimů a Tatarů, kteří vyznávali islám. Czesław Miłosz je spolu se svými vrstevníky označován za poslední obyvatele Velkého knížectví litevského, někdejší polsko-litevské unie. „*S jazykem se však nespojovala idea národa. Jakákoliv loajalita vycházela z pocitu spjatosti s územím.*“ Životní zkušenosti z dětství a mládí

měly vliv na postoje Miłosze, který byl odpůrcem jazykového nacionalismu a náboženské nesnášenlivosti. Sám charakterizuje svůj rodný kraj jako pomezí Byzance a Říma a jako most mezi Východem a Západem. Všechny tyto okolnosti jeho dětství a mládí mohou být klíčem k básníkově mnohostranné senzibilitě, schopnosti promlouvat mnoha hlasy najednou a k jeho potřebě neustále se potýkat se spleťostí a nestálostí osobních zážitků hledáním pevných kořenů v historii.

První verše pod názvem *Kompozycja i Podróż* uveřejnil Czesław Miłosz již v roce 1930 na stránkách univerzitního časopisu Alma Mater Vilnensis. V roce 1931 byl spoluzakladatelem měsíčníku a levicové literární skupiny Żagary. Jemu a jeho druhům se říkalo také katastrofisté. V zemi, kde rostla nezaměstnanost, byli mladí lidé přesvědčeni, že jenom revoluce může zachránit svět od hladu a války. Katastrofisté spojovali očekávání revoluce s očekáváním apokalyptické katastrofy. Miłosz knižně debutoval v roce 1933 sbírkou básní *Poema o vychladlém čase (Poemat o czasie zastygłym)*. Jeho raná tvorba je poznamenána katastrofismem, zobrazuje úpadek doby a přiznává spoluvinu na úpadku kultury. Po ukončení studií na právnické fakultě v roce 1934 odjel na roční státní literární stipendium do Paříže, kde se setkal a spřátelil se svým vzdáleným strýcem Oscarem Miłoszem (1877-1939), který zde působil jako diplomat a získal si jméno jako francouzsky píšící básník.

Po svém návratu do Vilna v roce 1935 působil Czesław Miłosz jako redaktor polského rozhlasu. Za svůj skutečný literární debut považuje svoji druhou sbírku veršů *Tři zimy* (1936), která je zaměřena klasicistně a vizionářsky s předtuchou válečného konfliktu. Už před druhou světovou válkou kritik a literární vědec Kazimierz Wyka napsal, že Miłosz přerůstá svou generaci, a sliboval si od něj mnoho. Bylo to prozíravé: znamenal pak ve svém století pro polskou literaturu tak mnoho jako před ním Adam Mickiewicz.

Za války žil v okupované Varšavě, kde se účastnil hnutí odporu a své básně publikoval ilegálně. Zkušenost obou velkých varšavských povstání ho poznamenala na celý život. Po povstání v ghettu roku 1943 byla srovnána se zemí celá židovská čtvrť, po porážce polského povstání roku 1944 téměř celá Varšava. Svět básníkově dětství a mládí zanikl. Východní pohraničí předválečného Polska i celá Litva se staly obětmi sovětsko-německého dělení Evropy, později německo-sovětského vojenského střetu a ještě později sovětské okupace trávající do počátku 90. let 20. století. Většina židů byla

vyvražděna za nacistické okupace, polská elita byla vyhlazena a ti, kteří přežili, byli vysídleni do Polska v jeho poválečných hranicích. Tragický osud národa Miłosz promítl do sbírky básní **Záchrana** (1945), v níž sílí moralizující a rétorická nota. V předmluvě napsal: „Ty, jehož jsem nemohl zachránit, / vyslechni mě. / Pochop mou prostou řeč, stydím se mluvit jinak. / ... / Čímpak je poezie, která nezachrání / národy ani lidi?“

V letech 1945-1951 pracoval pro Ministerstvo zahraničních věcí, od roku 1946 byl kulturním atašé ve Washingtonu a od roku 1950 prvním tajemníkem velvyslanectví Polské lidové republiky v Paříži. V Miłoszově poválečné poezii narůstá diagnostický, ironický a sarkastický pohled na svět, básně demaskují ponurý obraz polské skutečnosti např. ve sbírce básní **Morální traktát** (1948). Ve svých politických názorech se neztotožňoval s názorem, že je obnovitelný předválečný stav Polska, na druhé straně byl stále kritičtější ke komunistické diktatuře. V roce 1951 se odmítl vrátit do Polska a dalších devět let svého života strávil ve Francii, kde překládal z francouzštiny a angličtiny. V emigraci vydává sbírku **Denní světlo** (1953), která navazuje na předchozí dílo. Ve verších se sice vracejí vzpomínky z války, ale jsou zde i básně zachycující pocity štěstí a radosti z obyčejného všedního dne. V té době se Miłosz začíná prosazovat jako brilantní a citlivý esejista a autor próz. V roce 1953 vydal román **Dobytí moci**. Ve spolupráci s pařížským Literárním institutem vydal některé své prózy, především **Údolí Issy** (1955) s autobiografickými prvky inspirovanými vzpomínkami na Litvu a dětství. V esejistické studii **Zotročený duch** (1953) vyložil důvody, které ho vedly k emigraci, a analyzoval tehdejší politickou i kulturní situaci východní Evropy poznamenanou stalinismem. Názory na dějiny a literaturu zachytil v autobiograficky laděné knize esejů **Rodná Evropa** (1959). Osobní vzpomínky jsou v ní východiskem k obecným úvahám o osudech Evropy 20. století, zejména její východní části.

Od podzimu 1960 žil Miłosz trvale ve Spojených státech, kde od roku 1961 byl jmenován profesorem slovanských jazyků a literatur na Kalifornské univerzitě v Berkeley. Jako propagátor polského písemnictví vydal v angličtině **Dějiny polské literatury** (1969), napsal obsáhlou přemluvu k francouzské antologii polské poezie, sám uspořádal a přeložil antologii současných polských básníků vydanou v Americe. Jeho původní básnická tvorba pokračuje ve sbírkách **Král Popel a jiné básně** (1962), **Začarovaný Gucio** (1965), **Město beze jména** (1969), **Kde slunce vychází a kam zapadá** (1974). Je to především reflexní poezie, která se snaží z mnoha úhlů objevovat

pravdu vlastního života a světa se všemi konfliktky, tragikou, nástrahami i krásou.

V roce 1980 získal Nobelovu cenu za to (jak je uvedeno ve zdůvodnění), „že s nekompromisní prozíravostí vyjadřuje exponované postavení člověka ve světě ostrých konfliktů.“ Když ji ve Stockholmu přijímal, zdůraznil: „Jsem součástí polské literatury, která je ve světě poměrně málo známá, protože je téměř nepřeložitelná ... vždycky provázela náš národ ve všem, co těžkého prožíval, v našem století stejně jako kdysi. Polské verše kolovaly v podzemí, byly psány v barácích koncentračních táborů i ve vojenských stanech... Zastupovat zde takovou literaturu znamená pociťovat pokoru tváří v tvář svědectví lásky i obětavosti těch, co už nežijí.“ Miłosz cenu získal jako v pořadí třetí polský spisovatel, před ním byli oceněni Henryk Sienkiewicz (1905) a W. S. Reymont (1924), po něm pak v roce 1996 básnířka Wisława Szymborská.

Udělením Nobelovy ceny vzrostl zájem o básníka v emigraci, který ve své tvorbě evokoval nejzávažnější mravní dilemata doby a jehož poezie je naplněna tragickým chápáním lidského údělu. Jeho básně byly inspirací polské Solidarity v boji proti komunistickému režimu v 80. letech minulého století. Proto také na pomníku Solidarity v Gdaňsku jsou obrazy tří postav: Lecha Wałęsy, Jana Pavla II. a Czesława Miłosze. Do Polska se poprvé vrátil v roce 1981 v období prosazující se Solidarity. Při svých návratech do Polska byl Miłosz vždy vítán jako hrdina a jako svědomí národa. Od devadesátých let žil v Krakově, kde byly v roce 2001 s velkou pompou oslaveny jeho devadesátiny.

Až do pozdního věku byl Miłosz literárně velmi aktivní a plodný, udělením Nobelovy ceny se neukončila jeho literární činnost, ale dále se rozvíjela a pokračovala v nevyjetých kolejích. Vznikala především poezie – sbírky *Hymnus o perle* (1982), *Neobsáhnutelná Země* (1984), *Kroniky* (1987), *Vzdálenější okolí* (1991) a *Na břehu řeky* (1994). Za sbírku básní a drobných próz *Pejsek u cesty* (1997) získal prestižní polskou literární cenu Nike. V češtině vydaná *Miłoszova abeceda* je překladatelovým výběrem ze dvou knížek *Abecadlo Miłosza* (1997) a *Inne abecadlo* (1998). Kniha v abecedně řazených heslech představuje soubor krátkých zamyšlení v podobě jakési encyklopedie 20. století. Nalezneme zde názory na literaturu a umění, kulturu, obecné problematiky společnosti. Nechybí ani portréty význačných osobností. Posledními básnickými sbírkami jsou *To* (2000), *Orfeus a Euridika* (2002) a *Druhý prostor* (2003).

Teologický traktát (2001) je svého druhu autorovou básnickou závětí. Je to vědomé distancování se od úpadku, kterým prošel jazyk 20. století. Je výstražnou prosbou, aby se do našeho jazyka vrátila skutečnost a pravda, neboť „*bez absolutního výchozího bodu není možný žádný smysl*“. Je připomenutím, že stále žijeme v biblickém světě, v napětí mezi tímto časem a budoucím trváním.

Czesław Miłosz byl velice osobitý myslitel, obhájce zvláštnosti a jedinečnosti našeho středoevropského prostoru. Miłosz překládal literaturu anglickou, americkou, francouzskou a španělskou, ale také překládal z řečtiny a hebrejštiny náboženské texty. Nesmíme opomenout Miłosze jako křesťana, víra naplňovala všechna jeho díla. Sám sebe charakterizuje jako „*žida nové Smlouvy*“.

Především však byl polským básníkem. I když ho za svého přijímaly Spojené státy, byl Czesław Miłosz duší emigrantem. Po pádu železné opony řekl na jednom z mnoha setkání umělců: „*Nevím přesně, zda jsem básníkem Západu, zdravícím Východ, nebo básníkem Východu, zdravícím Západ. Vím pouze, že potkávám zde, v Krakově, sebe samého.*“ Ačkoliv žil přes čtyřicet let v exilu, verše psal výhradně polsky, na dějiny a na poezii nazírá polským pohledem, v němž se promítá tragédie holocaustu a druhé světové války.

Czesław Miłosz zemřel 14. srpna 2004 v Krakově. Je pochován na Krakovské Skalce.

„*Zaklapla za ním vrata gramatiky. / Nyní jej hledejte v hájích a pralesích slovníku.*“ (ze sbírky *To, báseň Na smrt básníka*)